

Althusser ve Stalinizm

Ceviren ALP KAYA

Stalinizm sorunu, Althusser'in teorik çalışmalarında sınırlı bir biçimde de olsa her zaman var olmuş ve hiçbir zaman bir kenara bırakılmamıştır. Hattâ daha ileri gidilip, onun **Marx İçin** adlı eserinden Lecourt'un Lissenko ile ilgili kitabına yazdığı önsöze varıncaya kadar tüm felsefi katkılarının, SBKP Yirminci Kongresi'nin ve onu izleyen Uluslararası Komünist Hareketteki bunalımın yarattığı sorulara cevap getirme girişimleri olduğu söylenebilir. John Lewis'le olan polemğinde bu noktayı öne çıkaran Althusser, gelişmekte olan düşüncesinin merkez ekseninin en iyi hangi zeminden gözlemlenebileceğine de işaret etmektedir. Althusser, Yirminci Kongre'nin Marksist aydınlar arasında yarattığı «sağcı dalgaya» hiçbir zaman teslim olmadığını haklı olarak iddia etmektedir. Üstelik o, pek çok başka durumda görüldüğü gibi savunma konumuna sıkı sıkı sarılmakla da yetinmedi. Tam tersine, olanca enerjisini «kişi putlaştırması» suçlamasının ortaya çıkardığı çözülememiş sorunlara olumlu bir cevap bulabilme yolunda harcadı. Çalışmalarının, **Marx İçin** den **Kapitali Okumak** adlı eserine kadar uzanan ilk aşamasında, Stalinist dogmatizmin engellediği Marksist felsefenin yolunu açmak gereği üstünde durdu. Şüphesiz bu görev, Yirminci Kongre'den yayılan şiddetli şok dalgalarının sağa ittikleri de dahil olmak üzere, başka Marksist filozoflar tarafından da benimsenmişti. Ama bu ikinciler, burjuva ideolojisinin hümanist gelenekleriyle rahatça kucaklaşabilecekleri Marx'ın gençlik felsefesine dönmek gibi kolay bir yolu seçerlerken, Althusser bunun tam karşıtı olan yolu seçti; bu daha güç, daha radikal ve özgün bir yoldu.

Marx İçin (1965) adlı eserinin önsözünde Althusser, bu ilk aşamada yolunu bulmaya çabalarırken karşılaştığı güçlükleri anlatmıştır. Althusser'in vardığı başlıca sonuç, Stalinizm'

le kesin olarak hesaplaşabilmek ve ona karşı olumlu bir alternatif çıkarabilmek için Marksizmi Stalinist dogmatizmin elinden kurtarmanın yeterli olamayacağı yolundaydı. Bu iş için, Marksizmin, hiç de çizgisel olmayan tarihini ve henüz çok azı keşfedilmiş olan gelişme potansiyelini kapsayan Marksistçe bir bilançosunun çıkarılması zorunluydu. Asıl ağırlık girişimin felsefi yanına verilmekteydi. Stalinist dogmatizmin son bulması Marksist felsefeyi özgür kılmamıştı, çünkü varlıktan fazlasını zaten kurtaramazsınız, dogmatizmden kurtaracak olsanız da. Marksist felsefe olarak **varolan** o günlerde henüz bir tomurcuk, bir başlangıç, «ayrıntılar üstünde durulmamış» bir öneriydi.¹ Öyleyse görev, tomurcuğu büyütmek, Marx'ın yalnızca temellerini hazırlamış olduğu büyük Marksist felsefenin inşasını gerçekleştirmektir.

Ne var ki bu projenin radikal özgünlüğü, onun başarılı olacağını veya sonuçlarının açıklığını garantilemiş sayılamazdı. Althusser, **Marx İçin** ve **Kapitali Okumak** adlı eserlerinde, dürüst bir geleneksel filozofun, sırf faizi üzerinden rahat bir geçim sağlayabileceği çok karmaşık bir tezler ve formüller mekanizmasını ayrıntılarıyla sergiledikten sonra, bunu kendi de anladı. Bu mekanizmanın zayıflığı —ki Althusser sonradan bunu bir «teorici sapma» olarak niteleyecektir— özellikle Stalinizm'le çatışmaktan ustaca kaçınmasında kendini gösteriyordu. Marksist felsefenin kavramsal yapılarını yeniden düşünme yolundaki meşru anlayış, Stalinist dogmatizme olumlu bir alternatif getirme amacını taşıyan bir arayış içinde yer alıyordu; ama sonunda siyasî sorunlar, felsefi sorunlardan koparıldı ve hiç araştırılmaksızın geri plana itildi. İşte, Stalin «siyaset biliminin» tarihî-maddeci içeriğine karşı Althusser'in başlangıçta gösterdiği tuhaf ilgisizliği bu «teoricilik» (başka

bir deyişle «teori üzerindeki tek yanlı ısrar» veya «spekülatif rasyonalizm») açıklayabilir. Althusser'in, Stalin'in «zararlı ve amansız yönetme ve düşünce sistematiğini» esefle karşıladığı doğrudur; ne var ki bu öyle bir şekilde yapılmaktadır ki, sanki siyasî pratiğin katıksız altınının yeniden keşfedilebilmesi için, dogmatizmin bu kabuğunun yalnızca kazınıp atılması, hataların ve suçların parantez içine alınması yeterliymiş gibi gözükmektedir. Böylece **Marx İçin** adlı kitapta Althusser'in, Stalin'in **Leninizmin İlkeleri** adlı ünlü eserini, Lenin'in düşüncesinin sadık ve «özellikle kolay anlaşılabilir» bir özeti olarak nitelediği görülür (Althusser, kitabın «pedagojik kuruluğu» konusunda bir ihtiyat payı bıraktığı halde).² Böylece Stalinizm sorununun ana noktalarından biri unutulmakta ya da başka bir deyişle gözardı edilmektedir; kısaca belirtmek gerekirse gözardı edilen nokta, Stalinizm, Lenin'in gerçek teorik-politik geliştirilmesi, bir yandan da, «Marksizm-Leninizm» denilen kutsal mitoloji ile ilişkileri konusudur.

BİR FİLOZOF OLARAK STALİN

Paradoksal olarak, sözkonusu «teorici sapma», «SBKP'nin Kısa Tarihi»nin ünlü bölümü «Diyalektik Materyalizm ve Tarihî Materyalizm»in yazarı Stalin'in bir filozof olarak yeniden değerlendirilmesini mümkün kılmıştır. Althusser, Stalin'in Hegelci «olumsuzlamanın olumsuzlaması» kategorisini Marksist diyalektik alanından kaldırıp atarken, «gerçek bir teorik sağduyu» gösterdiği görüşünü hemen benimsedi.³ Buradaki «teoricilik» bir felsefi formülün varlığına ya da yokluğuna —onun varlık veya yokluğunun temelini oluşturan gerçek varsayımlardan bağımsız olarak— verilen abartılmış önemde yatmaktadır. «Teorik sağduyu» kabul edilen veya yadsınan şeylerin bilinçli bir değerlendirmenin yapılabilmesi için yeterli bir bilgi düzeyine sahip olmayı gerektirir; ama Stalin'in Hegel konusunda, ikinci veya üçüncü ağızlardan aceleyle edinilmiş birkaç eksik fikir üzerine kurulu, yüzeysel ve amatörcü bir tanışıklıktan fazla bir şeye sahip olduğunu gösteren hiçbir belirti yoktur. «Diyalektik Materyalizm ve Tarihî Materyalizm» adlı eserinde Stalin, Hegelci «olumsuzlamanın olumsuzlaması» kategorisini aslında **yad-**

sıma, o yalnızca bunu gözardı eder; tıpkı 1906-7 yıllarında yazdığı bir gençlik yazısında (Anarşizm mi, Sosyalizm mi?), Hegel'in diyalektik yönteminin «başından sonuna kadar bilimsel ve devrimci» olduğunu ve bu yüzden de Marx ve Hegel'in diyalektikleri arasında kusursuz bir özdeşlik bulunduğunu söylemesi gibi.⁴

Stalin'in felsefi amatörlüğünü onun canice yönetme yöntemleriyle aynı düzeyde ele almanın aptallık olacağı açıktır. Ama yine de Stalin olgusunun bu iki yüzü arasındaki iç bağlantıyı görmek, onları birbirinden Çin Seddi'yle ayırmamak yerinde olacaktır. Birincinin daha ilk anda çarpıcı gelen yanı, gülünçlüdür (Bu gülünçlük, Althusser'in tanımlamasına göre, yalnızca filozofluk mesleğini sürdürdüklerini söyleyerek kendilerini aldatan filozofların kaderi olan gülünçlük anlamındadır).⁵ Stalin döneminde, kendini Stalin'in felsefi beyanatlarıyla sınırlamak zorunda kalmadan —iyi kötü— Marksist felsefe yapma imkânı bulunan Batı'da bile, felsefe mesleğinin bütün âlet ve edevatına, hattâ onların bu «disiplin»in pratisyeni olduğunu belgeleyen resmî kâğıtlara sahip oldukları halde, kimi zaman tam karşıt görüşleri savunmak için Stalin'in felsefi otoritesinden yardım alma ihtiyacını duyan Komünistler görülebiliyordu. Örneğin İtalya'da Galvano della Volpe, Marksist diyalektiğin Hegelci diyalektiğin tam karşıtı olduğu yolundaki tezini savunmak için «Diyalektik Materyalizm ve Tarihî Materyalizm» yazarı Stalin'den alıntı yapabiliyordu. Öte yandan Almanya'da Ernst Bloch ise, iki diyalektiğin özdeşliklerini Stalin'in «Anarşizm mi, Sosyalizm mi?» adlı eserinden getirdiği alıntılarla destekliyordu.⁶ Fazla bir siyasî önem taşımayan, keyfi girişimler miydi bunlar? Şüphesiz bu bir ölçüde doğrudur. Stalin'in felsefesi gerek della Volpe'ye, gerekse Bloch'a oldukça yabancıydı; Stalin'e başvurdukları satırlar çıkarılıp atılsa bile bu onları ne zayıflatır, ne de güçlendirirdi. Ama Stalin'in felsefi otoritesini kabul etmek (ki bu kabul Marx - Engels - Lenin - Stalin sürekliliği gibi bir miti besler) veya buna göz yummak, bizi Stalin olgusunun analizinde önemli bir imkândan yoksun kılar.⁷ Althusser, kendi «teorici sapmasını» eleştirirken bunu fark ediyor, Stalinizm sorununa yeni bir yaklaşımın gereğini

duyuyordu. Felsefenin hiç de masum olmadığını, hiçbir zaman siyasetten koparılamayacağını ve felsefi açıdan zararsız veya gereksiz görülen bir şeyin siyasi bakımdan kesinlikle zararsız olmadığını anlıyordu.

O ana kadar ancak yer yer değinilmiş olan Stalinizm sorunu (geri planda her zaman varolmasına karşın), «John Lewis'e Cevap» (1973) ve «Özeleştirinin öğeleri» (1974) adlı metinlerde doğrudan doğruya ve yoğun bir teorisyenin izleyeceği yol değil midir? Gö-
in araştırmasının şimdi bile o eski teorici hatasının tortusuna takılıp takılmadığını ve bu durumun analizini engelleyip engellemediğini sormalıyız. Aslına bakılırsa, sorunun çözümüne analizden başlayıp da bu süreç içinde onu derinleştirecek kavramları üretmek yerine, sorunun çözümüne «kavramlardan» başlayıp bilimsel bir analize doğru ilerlemek, bir teorcinin izleyeceği yol değil midir? Görünüşe bakılırsa, Althusser'e göre, ancak olguyu açıklayabilecek Marksist kavramlar seçilip ayrıldıktan sonra Stalinizmin Marksist analizi mümkündür. Ama ya bu kavramlardan bazıları veya belki hepsi henüz ortaya çıkarılmadıysa? Analize girilmeden önce bunların mutlaka keşfedilmeleri ve ayrıntılı olarak ortaya konmaları zorunlu mudur?

Önceden bazı geçerli varsayımlara sahip olmaksızın bir analiz yapmanın mümkün olmayacağı açıktır; bunlar arasında kullandığımız kavramların da sayılması gerekir. Bu kavramlar teori ve pratiğimizin (teorik pratik de dahil) kılavuzları olduklarına göre bunların önceden sınanmaları yerinde olacaktır. Kaldı ki, belirli kavramların değil de, başkalarının tercih edilmiş olması analiz sürecine zarar verebilir. Öyleyse, «Stalinizm» kavramını kullanmak doğru mudur? Biz komünistler, burjuvazinin anti-komünist ideolojisince çok sık kullanılan bu kavrama uzun süre karşı çıkmışızdır. Anti-komünistler için bu terim yalnızca bir gerçeği tanımlamakla kalmaz; açıklama niteliğindeki bir kavrama da tekabül eder. Althusser'in «teorik iddialar» adını verdiği şeyi geliştirir ve Marksizm-Leninizmin iflasını açıklama iddiasında bulunur (Marx - Engels - Lenin - Stalin dizisine anti-komünizmin diyecek hiçbir şeyi yoktur doğal olarak). Görünüşte, bir Marksist için kavramın bu açıklayıcı

içeriğini yadsımaktan başka yapacak bir şey yoktur elbette.

KAVRAM VE GERÇEKLIK

Fakat «Stalinizm» terimine karşı çıkış genel olarak Marksistler için çok zararlı bir başka eğilimle birleşmektedir: Bu eğilim kendini, terimin anlatmak istediği gerçek olgunun ufkunu ve boyutlarını kabulde isteksizlik ve Yirminci Kongre'de açıklanan gerçekliğin alanını ve önemini azaltma, sınırlandırma, çerçeveleme isteği duymak şeklinde göstermektedir. Buna bağlı olarak, öyle sanıyorum ki daha da kötü bir eğilim, «Stalinizm» terimi yerine çok daha aciz olan «kişi putlaştırması» terimini yerleştirme arzusudur: Sonuç olarak da olgunun analizi kösteklenmekte ve engellenmektedir. Bu yüzden kanımca, Althusser'in «Stalinizm» kavramının meşruluğu konusunda takındığı çekingen tavrın aşılması gereklidir. Bunun açıklayıcı bir kavram olmadığı (çünkü «hiçbir şeyi açıklamamaktadır») ancak **bir sorunu işaret eden** bir kavram olduğu açıklığa kavuşturulmalıdır. Başka bir deyişle, bu kavram belirli bir tarihî dönemdeki Uluslararası İşçi Hareketinin gerçekliğini tanımlamakla kalmamakta, fakat o gerçekliğin çelişik karakterini de göstermektedir; hareketin içinde yer alan ve henüz giderilememiş olan güçlükleri ifade etmektedir. İşte bu yüzden de hâlâ analiz edilmesi gereken bir sorun görünümündedir.

«Kişi putlaştırması» kavramını güvensizlikle karşılamının meşruluğu bile belirli bir noktanın ötesine götürülmemelidir. «Stalinizm» terimi yerine konulan bu özentili deyim başka şeylerin düşünülmesine yol açan engelleri tanımladıktan, açıklayıcı içeriğinin acizliğini ve yetersizliğini (iddia ettiği şeylerin çok azını açıkladığı gibi, bizzat kendisi açıklanmaya muhtaçtır) anlattıktan sonra, yine de bu kavramın o karmaşık Stalin olgusunun hiç de ikincil sayılmayacak bir gerçekliğini ifade ettiğini görmemizle gelemeyiz. Üstelik hiç değilse bir noktayı açıkladığını da söyleyebiliriz; yani Stalinist dogmatizmin nasıl böylesine yaygınlaşabildiğini ve etkilerini nasıl Yirminci Kongre'ye kadar sürdürebildiğini. Stalin kişi olarak hiç de dogmatizme yatkın değildi. Ne siyasi pratiğinde, ne de

Birikim 33/66

«teorik» çalışmalarında kendisini vazgeçilmez dogmalarla bağlı hissetmezdi. Daha çok, düşünme tarzı **dogmatize edici** türdendi. Tezler ve formüller tartışılmaz birer dogma olarak empoze ediliyorlardı. Sonra yukarıdan yeni bir irade bunların günlerini doldurduklarını ilan ediyor, üstlerini çizip yerlerine yenilerini koyuyordu. Kaldı ki, bunların empoze edilmesi yalnızca terör yoluyla olmuyor, yaygın «kişi putlaştırması» sayesinde kendiliğinden bir benimseme süreci de bu işe yardımcı oluyordu. Büyük kitleleri içeriyordu bu olay; yalnızca o kadar da değil, Marksizm-Leninizmde teori-pratik birlikteliğine nihayet ulaşıldığı mitine kapılan, aslında hiç de özgünlükten yoksun olmayan aydınları ve prestijli siyasî önderleri de almıştı. Etki alanına. Görülüyor ki, Marksizm-Leninizmin bu biçimleniş —Althusser'in yaptığı gibi— tartışmasızca kabullenilerek Stalinizm analizi yapılamaz. Yani, tüm dogmatik yapının yalnızca dış biçimi değil, fakat özü de eleştirilerek yıkılmaksızın böyle bir analiz imkânsızdır.

«John Lewis'e Cevap» yazısında Althusser, geleneksel olmayan Marksist kavramların kullanımı konusunda eskisinden çok daha kaygılıydı; Stalinizm analizi için Marksizm-Leninizm'de «zaten var olan bir kavram», yani **sapmayı** ortaya attı. Ne var ki, «Marksizm-Leninizm» sözünden Leninizmin Stalinist yorumu değil de, Lenin'in kendi düşüncesi anlaşılacaksa; o zaman sapma kavramının bazı kargaşalıklara yol açan değişik anlamlarda kullanıldığı söylenerek buna da karşı çıkılabilir. Lenin'in sözünü ettiği «sapma» kavramı Stalin'in sapma kavramından oldukça farklıdır. Lenin Onuncu Kongre'ye verdiği raporda «Parti Birliği ve Anarko-Sendikalist Sapma» başlıklı yazısında sapma kavramından ne anladığını açıklamıştır. «Sapma, artık doruğuna varmış bir eğilim değildir. Sapma, henüz düzeltilebilir bir şeydir. Kişiler yoldan ayrılmış veya ayrılmaya başlamış olabilirler, ama yine de doğru yola getirilebilirler. Bana göre Rusça **uklon** kelimesinin anlamı budur. Bu kelime, henüz nihai bir şeyin olmadığını ve yanlışın düzeltilebileceğini vurgular. Bir uyarı çağrısı yapma ve ilke sorununu tüm boyutlarıyla ele alma isteğini ifade eder.»⁹ Stalin içinse tam tersine sapma, kesinlikle tanımlanmış bir akım, parti çizgisine açıkça

cephe almış bir başka çizgidir; «kolayca düzeltilebilir» bir şey değildir, tersine lanetlenmesi ve bütün imkânlarla savaşılmaya gereken ölümcül bir tehlikedir.⁹

«Sapma» kavramını kullanışı sırasında Althusser, bu iki anlayış arasında gider gelir. Althusser «Stalinçi sapmadan» «ekonomizm/hümanizm ikilisi» çevresinde döneleyen, egemen burjuva ideolojisine tanınmış bir kapitalasyon; İkinci Enternasyonal'in genel eğiliminin «yeniden doğuşu» veya «intikamı» olarak söz ederken, kavramın Stalinçi kullanımına yaklaşmaktadır. Fakat daha sonra, «Özeleştirinin öğeleri» adlı metinde, kendi «teorici sapmasından» söz ederken Lenin'in kullanım şekline yaklaşmaktadır. Althusser'in «Stalinçi sapmayla» kendi «teorici sapmasını» aynı parantez içine almak istemesi düşünülemez. Bu iki tür «sapma» arasında kavramsal bir birlik sağlanmaya çalışılsa, sonuçta ortaya çıkacak kavram öylesine genel olurdu ki, işe yaramazdı. **Lenin ve Felsefe** adlı eserinde (üçüncü bölüm) Althusser «sapmaları», ne kadar önemsiz olurlarsa olsunlar, «teorinin başarısızlıkları» olarak tanımlamıştı. Ama bu tanıma göre, en başta Marx ve Engels olmak üzere bütün büyük teorisyenlerde sapmalara raslanabilir. Stalin'in böyle bir çerçeve içine yerleştirilmesiyse sorunu hiç de açıklığa kavuşturmayacağı gibi, Stalin olgusunun ciddiyetinin de hafife alınmasına yol açar.

Öyleyse Althusser'in, «Stalinçi sapmaya», yani «ekonomizm/hümanizm ikilisine» verdiği içerik nedir? İşin bu noktasında tartışma giderek karmaşıklaşır, hızlı bir geçişle anlatılamayacak hale gelir. Yine de «ekonomizm/hümanizm ikilisi» Stalin olgusunun özgünlüğünü açıklamayacak kadar geniş bir içeriğe sahiptir. Althusser bunu itiraf eder, ama analizinin «çok ciddi nitelikte olmalarına karşın, tarihî olarak ikincil kalan görünür olguların» ötesinde olduğunu ısrarla vurgular.¹⁰ Yani Stalinizmin trajedileri —kitle terörü, keyfi baskılar, hukukî tecavüzler, amansız yargılamalar, zorunlu dogmatizasyon, teorik dolandırıcılıklar, dört nala giden bürokratlaşma— bir filozofun dikkatine bile değmeyen yüzeysel, **ikincil olgulardır**. Öte yandan bu temel üzerinde Althusser, **Stalin'in erdemlerini** —yakın bir gözlemlerle bu erdemlerin Stalin'in kendi kendine atfettiği («tek ülkede sosyaliz-

Birikim 33/67

min inşasından» tutun da, Stalingrad'ın tanklarına varıncaya kadar) şeylerden ibaret oldukları anlaşılabilir— «Stalinci sapmadan» ayırabilmektedir.¹¹

Althusser, daha önceki «teorici» döneminin safiyetine oranla, şimdi «Stalin'in erdemleri» konusunda çok daha tedbirdir. Böylece Stalin'in Marksist diyalektiğin sorunları karşısında «teorik akla uygunluğunu» tanımamakta, bunun yerine «Diyalektik Maddecilik ve Tarihi Maddecilik»in «ekonomist evrimciliğinden» söz etmektedir. Stalin'in «Leninizm'in İlkeleri» kitabını artık Lenin'in düşüncesinin sadık bir özeti olarak kabul etmek eğiliminde değildir; ancak «milyonlarca komünistin, **Leninizmin ilkeleri** diye bir şeyin varlığını, Stalin onları dogmatik bir biçimde öğretmiş olsa da, öğrenmiş oluşlarını», Stalin'in «tarihi» erdemleri arasında sayar.¹² Bu durum, belki deneme kabilinden, fakat her iki halde de «Stalinci sapmanın» eleştirisiyle, Stalin'in tarihi rolünün kısmen kabul edilmesi arasında gidip gelmekte olan iki anlamlı bir sonuca varılmasına yol açar. Bütün bunlardan sonra —açık konuşalım— «Kişi putlaştırması» denen açıklayıcı terimin yerine daha iddialı «sapma» teriminin konuluşu, Stalinizmin bilimsel analizinin ortaya çıkardığı güçlükler karşısında veya sorunların çözümünde fazla yardımcı olmamıştır.

SON AŞAMA

Nitekim Althusser de konuya eğilişinin en son aşamalarında bu durumun farkına varmış gibidir: Lecourt'un Lissenko üzerine kitabına yazdığı önsözü kastediyorum. Bu yazıda daha yüksek düzeyde bir teorik kesinlikle (yer yer polemiksel abartmalarla zayıflatılmış da olsa) ve araştırma hedefine daha uygun düşen bir kavram geliştirilmesiyle karşılaşırız. **Özeleştirinin Öğeleri**'nde Althusser, **hata** ve **sapma** kavramları arasına bir farklılık koyarak, Stalinizm sorunuyla uğraşmanın anahtar kavramı olarak, asıl önemi ikinciye vermişti (birincisini «doğru» ve «yanlış» kavramları arasındaki rasyonalist karşıtıya duyulan güvensizlikten ötürü kullanmak istemiyordu). Ama şimdi «hata» kavramı yine merkezleşmiştir. «Sapma» terimi yine kullanılmaktadır; ama bu kez hata kavramının yalnızca tali bir türü olarak kullanılmaktadır.

Bir Marksist hata fenomenolojisinin ana hatlarıyla karşı karşıyayız; bu ana hatların belki de geliştirilip zenginleştirilmesi gerekiyor.¹³ «Sınıf mücadelesi **hiçbir zaman** saydam biçimde yürütülmez» şeklindeki ifade, sınıf mücadelesi teorisini retoriksel ve voluntarist bir bayağılığa dönüşmekten kurtaracak temel bir noktayı aydınlatmaktadır.¹⁴ Böyle bir saydamlık ancak bir sınıf kesin olarak belirleyici bir birlik sağladığında ortaya çıkabilir; ama Althusser, işçi sınıfı kendine egemen olan çelişik ilişkiler süreci içinde «kendi birliğini **sürekli olarak** yaratmalıdır» yolundaki gerçeği vurgulamaktadır (ki bu da kanımca, burjuvazi de dahil, her toplumsal sınıf için geçerlidir). «İşte bu yüzden, ona egemen olan bir ilişkiler sistemi ağına yakalanmış sınıf mücadelesi, kimi zaman dramatik, kimi zaman trajik olan hatalarla zorunlu olarak doludur.» Bu hatalar hiçbir zaman, ellerini hiç kirletmeden onları kullanabilen Hegelci «akıl aldatması»nın sonucu olarak görülemez. Çünkü mücadelede ulaşılmış bilinç düzeyi ne olursa olsun, mücadele «ancak yukarıdan yargılar verebilecek daha yüksek bir organın yokluğunda yürüyebilir». Böylece Althusser «doğrusu olmayan hatadan, normu olmayan sapmadan» söz etmektedir. «Kontrolsüz bir çatlak, duraksama, yoldan çıkma, yavaş yavaş gelişen veya birden gerçeklik kazanan bir yenilgi veya bunalım: Sapma ya da hata budur.»¹⁵

Stalinizmin tarihi içeriğinin muhasebesini yapmak için bu kavramsal çerçeve tek başına yeterli değildir; ama bana kalırsa analiz sırasında yargı için gerekli kesin ölçütleri yaratması bakımından çok iyi bir araçtır. Eğer bir «hata» niteliği ve uzantıları ne olursa olsun, «gerçeklikte açılmış bir çatlaksa», Stalinizmin özgül çatlağını nasıl tanımlayacağız? Bugün Althusser kuşku içinde değildir: «Muazzam bir hatayı içeriyordu.» Yoldan çıkma diyelim öyleyse. Bu özelliğin analiz güçlükleriyle bir ilintisi olabilir, ama Althusser bunu hesaba katmamayı tercih etmektedir. Bir yandan kendi öncülleriyle çelişen, öte yandan yeniden paradoksal bir şekilde, Stalinizmin, kısmi de olsa örtük bir yeniden değerlendirilmesine **tehlikesini** içeren bir yolu izlemeyi tercih etmektedir. İşte burada yine o eski «teorici sapmasının» kalıntısıyla karşılaşırız. Eğer hata, vazgeçilmez bir norma-

Birikim 33/68

tif doğrunun yokluğunda, gerçeklikte açılmış bir çatlaksa, hatanın analizi, «hatalarla uğraşmanın» sözümona genel kurallarından değil, fakat gerçekliğin kendisinden çıkarılmalıdır. Oysa Althusser'in akıl yürütmesi, tersine, Lenin tarafından formüle edilen ve mutlak statüsüyle ele alınan bir kurala dayanmaktadır; buna göre hatanın analizinde ortaya çıkacak bir başarısızlık, hatanın kendisinden daha ciddi sonuçlar yaratabilir. Öyleyse (veya böyle bir vargi da çıkarılabilir). Yirminci Kongre tebliğlerinden ve onları izleyen «düzeltici» tedbirlerden sonra bile, Stalinizm analizinde uğranılacak bir başarısızlık, çok daha ciddi, Stalinizmin kendisinden daha kötü bir şey olacaktır. Böyle bir yargıya varmak meşru mudur acaba?

Çin komünistleri bu konuda çok daha açık bir tutumu benimsemişlerdir. Onlara göre, «büyük hatayı» yaratan Stalin değil, Yirminci Kongre kararlarıdır; bunun için de Stalin'in ve onun bir «Marksist-Leninist» olarak yeteneklerinin yeniden itibar kazanması yolunda çağrı yapmaktadırlar. Althusser'in bu sahte tarihi perspektif karşısındaki **suskunluğu** gerçekten kayda değer ve bazı yönlerden rahatsız edicidir. Ama fazla ileri gidip de, bunun Çinlilerin hatasından daha ciddi olduğunu söylemeyeceğim. Ancak diyeceğim şudur ki, Stalin'in Çinliler tarafından yüceltilmesi ilgilenilmesi gereken kaçınılmaz bir sorun yaratmaktadır; oysa Althusser şimdiye kadar bunun tersini yapmıştır. Hele şimdi, «John Lewis'e Cevap» adlı yazısında öne sürdüklerini yadsıyacak duruma geldiğine göre bunu yapmalıdır. «John Lewis'e Cevap»da Althusser şöyle demektedir: «Şimdiye kadar Stalinizmin bir tek 'sol-kanat' eleştirisi olmuştur. O da Çin devriminin olguları, mücadelesi, çizgisi, pratiği, ilkeleri ve biçimleri içinden kopup gelmiş olan eleştiridir. Uzun Yürüyüş'ten Kültür Devrimi'ne ve sonuçlarına varıncaya kadar, Devrimin politik ve ideolojik mücadelelerinin sonucu olan, kendini eylemleriyle ifade eden sessiz bir eleştiridir bu.»¹⁶ Bugün Althusser, analiz yapılmaksızın yalnızca olgulardan ve pratikten çıkarılan bu «sessiz eleştiri» yöntemini haklı olarak yadsımaktadır, bu bağlamda da Lenin'e geri dönmektedir.

HATALARIN DÜZELTİLMESİ

Lenin'in tutumunun anlamı ve ufku kesinlikle açıktır. Mücadelenin akışı içinde hatalar kaçınılmazdır ve eğer yenilgi istenmiyorsa bunlar düzeltilmelidir. Ama hata ancak görülürse düzeltilir. Düzeltilebilmesi için de köklerini açığa çıkaran bir analiz yapılması gerekir. Yoksa hata büyür, daha kötü etkiler yapar ve giderek düzeltilemez hale gelir. İşte bu yüzden, hatanın analizinde başarısızlık hali, hatanın kendisinden daha ciddi olabilir. Şüphesiz, bütün bunlar, henüz yozlaşmadan analizin düzeltilbileceği hatalar için geçerlidir. Fakat eğer yetersiz bir analiz hatanın köklerini ortaya çıkaramıyor, hata giderek «büyüyor» ve pratikte düzeltilmesi zorlaşıyorsa ne olacak? O zaman, hiç değilse hatanın en kötü etkilerini elimine etmeye yarayan, gerçeklikte açılmış olan çatlakın kurulu her şeyi yutacak bir uçurum haline gelmesini önleyen kısmi düzeltmelerin de tümünü silip atacak mıyız? Lenin bu sorunla uğraşmak zorunda kalmadı, öyleyse yolumuzu kendimiz bulmak zorundayız.

Althusser'in polemiksel öfkesi, Stalinizmin yetersiz analizini doğrudan doğruya Sovyet liderlerinin **politik kararı** haline getirmesine yol açıyor. Böyle bir kararın var olduğu açıkça kanıtlanmalıdır, ama aslında böyle bir şeyin olduğu şüphelidir. Eğer «hatanın ele alınmasının her zaman politik olduğu ve politikayı oyuna dahil ettiği» doğruysa, Althusser'in kendisinin böylesine açıklıkla gösterdiği bir şeyi hiçbir zaman akıldan çıkarmamalıyız demektir. O da şudur: «Sınıf mücadelesi her zaman bir çelişkili ilişkiler sürecinin egemenliği altındadır,» bu yüzden de «hiçbir zaman saydam biçimde yürütülemez.» **Yapılabilecek olanı** ortaya koymak için politik karar yeterli değildir. Bunun tersini düşünmek öyle bir kendini-aldatmaya yol açar ki, Stalin'in acımasız kararlılığı bile bundan kaçınmaz. Kaldı ki, Althusser Stalinizmin bir sağ-kanat eleştirisinin her zaman mümkün olduğunu bilmektedir. Üstelik gerekli toplumsal kökler bunun gerçekleşmesine yol açmıştır. **İdeolojik** bir eleştiri olarak, eleştiriyi yapanların öznel eğilimlerinden bağımsızdır. Buna karşı çoğu zaman öznel hedeflerin ifadesinden başka bir şey olmayan bir sol-kanat eleştiri çıkarmak veya bunu görmemezlikten gel-

Birikim 33/68

mek yeterli değildir. Sürecin çelişkili niteliği, hataları yerine daha kötülerini koymadan düzeltebilme yeteneğine sahip politik yollarla alt edilmelidir. Bu yolların bulunması kolay değildir ve sonuçlar da çoğu kez aldatıcıdır, ama ne var ki sorun yalnızca politik iradeyle çözümlenemez. Althusser kendi de bilir ki, onu daha sonra terk etmek gereğini duyacağı teorik formüllere yönelten şey politik kararlılık yokluğu değildi.

Yukarıdaki tartışma Stalinist pratiklerin haklı çıkarılmasını amaçlamamaktadır; hele o uyduruk ideolojik kılıf geçirme işlemini haklı çıkarmaya hiç uğraşmamaktadır. Eleştiriden vazgeçmek veya askıya almak için Stalinizmin analizindeki güçlüklerin bahane edilmesi ne izin verilemez. Althusser'in Marksist felsefenin durumu hakkındaki önerileri, kanımca eleştirel analize ciddi bir bağlanmışlığın kanıtıdır. Bunların bazıları kabul edilemez bile olsalar, yine de gözardı edilemezler.

Althusser yeni teorik yapısı içinde, Stalin'in «tarihi erdem»lerinden söz eden bulanık yargılarına yer bulamazken, Stalin'e diyalektik türünden bir alanda teorik hünerler atfetmek gibi eski bir eğilimini de terk etmiş benzemektedir. Bugün açıkça, «Marksist felsefenin gerici bir karikatüründen» ve «felsefenin çöküp ideolojik pratik haline gelmesinden» söz edebilmektedir. Bu kavrama göre Stalinizmin mirası kendini, politik pratiğe bağımlılığı kabullenen ve yalnızca varolan iktidarı meşrulaştırmayı sağlayan teknik bir araç olarak işlev gören, hizmetkâr bir felsefedir. (En iyi biçimiyle, en zararsız aydınlara, uluslararası kültür alışverişinde kullanılmak üzere ölü akademizmin özerk alanlarının tahsis edilmesi olarak görülebilir.) «Diyalektik maddeciliğin» bu ideolojik işlevi belki de Althusser'in kabul etmek istediğinden çok daha yaygın ve çok daha kısırdır. Lecourt'un ardından, işlevi, kitlelerin örgütlenmesinden ikincil görevler üstlenebilecek «aydın» tabakaları devlet iktidarına bağlamak olan ortak bir «parti içi ideoloji» tezini önermiştir. Tarihi maddecilik bu noktada, tüm bilimsel toplumsal grupların ideolojisi haline indirgeyen, bilgi sosyolojisi adlı Proküst yatağına bağlanma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Buna karşılık, «diyalektik maddeciliğin» bu «devlet ideolojisi» olarak kitlelerce doğrudan doğruya

kullanılması, basitleştirici formüllere ihtiyaç duyulan bütün ülkelerdeki kendiliğinden çıkışının da gösterdiği gibi, karşıt yönde bir tehlikedir.

Son olarak, Althusser'in, çok kestirme bir yoldan, **SBKP Tarihi**'nin ilgili bölümünde Stalin tarafından sunulan Marksist felsefe türünü «ontolojik» olarak tanımlayıp, «Marksist felsefenin, Marx ve Engels'in eserlerinde de bulunan geçmiş çelişkilerine dayanarak» Stalinizmin köklerini bulmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Bu noktada bir tehlike de, Marksist felsefenin Stalinist türünün en belirleyici yanını küçümsemektir! Söz konusu yan, **felsefi amatörlüktür**. Dogmanın gücü ile birleşmiş olan bu amatörlük hâlâ çok zararlı bir politik işleve sahiptir. Marksist felsefeyi teorik statüsüne ve gerçek politik «gücüne» kavuşturmak isteyen herkes, bu amatörlüğü köklü bir eleştiriden geçirmek zorundadır. Stalin'in en büyük zararı vermesine yol açan şey bu amatörlük olmuştur. Zarar da yalnızca felsefe alanında verilmemiştir. Örneğin bizzat sosyalizm fikrine ve sosyalizmi kurmaya çabala-yan bir toplum kavramına ve pratiğine gölge düşürmüştür. Oysa böyle bir toplum geçiş toplumu özelliklerini taşıy; kendine özgü toplumsal ilişkileri, başka bir deyişle, Lenin'in anlattığı şekilde sosyalizmin ve kapitalizmin öğeleri bu toplumda iç içe geçmişlerdir.

Althusser, Stalinizm analizindeki yetersizliklerin şu soruya bağlı olduğunu düşünürken haklıdır: «Günümüzdeki Sovyet toplumsal formasyonunu oluşturan toplumsal ilişkiler nedir öyleyse?»¹⁷ Ama Stalin bir gece içinde henüz sınıfsız toplum olmayan Sovyetler Birliği'nin (ki o ana kadar «sosyalist toplum» sınıfsız toplum demekti) sosyalizmin inşasını **tamamladığını** söylediğinde kendimizi işte bu durumda bulduk. Sovyet toplumunun henüz tarihi geçiş dönemini tamamlamadığı gerçeğinin kabul edilmesi, bir yandan sağ- lam bir gücün «ideolojik» prestijine yönelmiş utanç verici bir saldırı olarak nitelenirken, başkaları için de sınıf mücadelesi adına ortadan kaldırılması gereken yeni türden çelişkilerle dolu bir toplumun doğduğu anlamına geliyordu. Ancak böyle bir kabul temelinde (geçişin tamamlanmadığı) bir geçiş toplumunun özgün çelişkilerinin analiz edilebileceği, yalnızca bu yolla dünyanın «büyük hata-

sının» köklerinin ve bugünkü yaşayan uzantılarının yok edilebileceği konusunda ikna olmuş çok az Marksist vardır.

Stalinizmin analizindeki güçlükler yakında giderilebilecek gibi değilse, bu «tarih» henüz

«sona ermemişse,» bunun suçlusu şüphesiz Althusser değildir. Ama ancak, eğer bu «tarih»i «sonsuz» olmaktan çıkarırsak Marksist felsefenin yenilenmesine ve gelişimine katkıda bulunduğumuzu söyleyebiliriz. ■

¹ Louis Althusser, *For Marx*, Londra 1969, s. 30 - 31.

² Aynı yerde, s. 97. *Leninizmin Temelleri*'nin bu şekilde nitelenmesi Stalin döneminde ortaya çıkmış bir geleneğe dönüş anlamına gelir. Bu tür nitelme, Stalin-sonrası dönemde de, Lenin'i derinlemesine inceleme gereğini hiçbir zaman duymamış olanlar arasında hâlâ sürmektedir. Althusser'in incelemesini derinleştirmesi bu dini yasa geleneğinden uzaklaşmasını sağladı.

³ Aynı yerde, s. 200. Althusser 1968 metninde de aynı noktayı işaret eden *Lenin ve Felsefe*'nin 1972'deki yeni basımında çıkan «Marx ile Hegel'in İlişkisi Üstüne»de. İtalyalı bir Althusserci filozof buna dayanarak, yakın zamanlarda, Stalin'in olumsuzlaşmanın olumsuzlaşmasını diyalektiğin yasaları arasından çıkarmakla gerçek bir felsefi deha gösterdiğini yazabilmişti (Bkz. R. Guastini, «Sulla dialettica», *Rivista di filosofia*, I, 1975, s. 119 - 20).

⁴ Stalin'in «Anarşi veya Sosyalizm» metninin bulunacağı yer, *Collected Works* (Toplu Eserler), cilt I, Londra 1953, s. 297 - 391. Özellikle s. 308.

⁵ Bkz. Louis Althusser, *Philosophie et philosophie spontanée des savants*, Paris 1974, s. 16 - 17: «Filozoflar hakkında yanılmazsınız: ergeç yüzükoyun kapaklanmak zorundadırlar.»

⁶ Bkz. Galvano della Volpe, *Logica come scienza positiva*, 2. baskı, Messina - Firenze 1956; Ernst Bloch, *Subjekt-Objekt, Erläuterungen Zu Hegel*, Berlin 1949 (ikinci baskı, Frankfurt-am-Main 1962).

⁷ Düşüncesi birçok bakımdan Stalin etkisinin dışında gelişen Mao'nun yazılarında Stalin'in *Parti Tarihi*'nin Marksizm-Leninizm incelemek bakımından temel önemini belirten 1941'de yazılmış bir metni görmek ürktücüdür: «*SBKP Tarihi, son yüz yılın dünya Komünist hareketinin en iyi sen-*

tezi ve özeti, teori ile pratik birliğinin modeli, ve bütün Dünyada kendi türünün en kusursuz modelidir.» (Seçme Eserler, cilt 4, Londra 1956, s. 19-20.)

⁸ Bkz. Lenin, *Toplu Eserler*, Londra 1962, cilt 32, s. 251 - 2. Lenin bu terime özellikle bağlı olmadığını, kavramı daha iyi dile getiren bir başkası bulunursa onu benimseyebileceğini de belirtmişti.

⁹ Örneğin, bkz. «SBKP'de Sağ Sapma», Stalin, *Toplu Eserler*, Moskova 1954, cilt 12, s. 1 - 113.

¹⁰ Bkz. Louis Althusser, «John Lewis'e Cevap», *Essays in Self-Criticism*, Londra 1976, s. 89.

¹¹ Aynı yerde, s. 91.

¹² Aynı yerde.

¹³ Althusser burada, Marksist analizin sadece «Marksizm-Leninizm» geleneği içinde «bulunabilen» kavramları kullanması gerektiği yolundaki önyargısından vazgeçiyor. Analiz sırasında «yeni kavramları üretmek zorunda olacaksın, bunu kim yasaklayabilir?» (Krşl. Dominique Lecourt, *Lyssenko. Histoire réelle d'une science prolétarienne*. Önsöz Louis Althusser, Paris 1976, s. 10.)

¹⁴ Lecourt, Marx'ın *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*'daki önsözünü yargılamak bunu anlamamışa benziyor: bu metnin, «toplumsal sınıflar üstüne tek kelime söylemeden tarihi evrimin hesabını vermeye çalıştığı için, «teorik belirsizlik» içerdiğini söylüyor. Aslında, sınıfların kökenini ve sınıf mücadelesini daha açık ve daha kesin açıklayan hiçbir metin yoktur (şüphesiz, Marx'ın felsefi metinlerinin tamamen belirgin bir karakteri olduğu fikrini bir yana bırakırsak). Bkz. Lecourt, s. 145.

¹⁵ Aynı yerde, s. 12.

¹⁶ Bkz. «John Lewis'e Cevap», s.g.e., s. 92.

¹⁷ «Önsöz», Lecourt, s.g.e., s. 16.